

დავით მერკვილაძე

სტეფანე ბურნაშევის ნაშრომი „მთიელ ხალხთა აღწერა“

რუსეთის საიმპერატორო კარის წარმომადგენელმა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის მეფეთა კარზე და 1783 წელს საქართველოში მოვლენილი რუსული ჯარის ნაწილის მეთაურმა, პოლკოვნიკმა ს. ბურნაშევმა სამხრეთის მიმართულებით რუსეთის პოლიტიკის წარმმართველ და იმპერიაში იმ დროისათვის ყველაზე გავლენიანი პირის, გენერალ-ფელდმარშალ გ. პოტიომკინის მითითებით კავკასიის შესახებ შექმნა სამი აღწერილობითი ნაშრომი: 1. „საქართველოს სურათი ანუ ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერა“, 2. „აღწერა აზერბაიჯანული ქვეყნებისა სპარსეთში და მათი პოლიტიკური მდგომარეობა“, 3. „მთიელ ხალხთა აღწერა“.

პირველი ორი ნაშრომი ავტორმა გამოსცა კურსკში 1793 წელს, სადაც იგი გუბერნატორად იყო დანიშნული (ბურნაშევი 1793ა; ბურნაშევი 1793ბ). ხოლო „მთიელ ხალხთა აღწერა“ გამოქვეყნდა ერთი წლის შემდეგ იმავე ტიპოგრაფიაში (ბურნაშევი 1794). ს. ბურნაშევის „საქართველოს სურათის“ ჩვენს მიერ შესრულებული ქართული თარგმანი შესავლითა და შესაბამისი კომენტარებით დაიბეჭდა რამდენიმე წლის წინ (მერკვილაძე 2016: 144-158). დიდი ხანია, ნათარგმნი გვაქვს ასევე „აზერბაიჯანული ქვეყნების აღწერა“ და მის გამოქვეყნებას ახლო მომავალში ვაპირებთ.

ამჯერად მკითხველის წინაშე პირველად წარმოვადგენთ „მთიელ ხალხთა აღწერის“ ჩვენს ქართულ თარგმანს შესაბამისი განმარტებებითურთ. ს. ბურნაშევის ეს თხზულება მისი დანარჩენი ორი ნაშრომისაგან თვისობრივად განსხვავდება და მთლიანად ეთნოგრაფიული ხასიათისაა. ავტორისავე აღნიშვნით, ყაბარდოელების მაგალითზე იგი წარმოაჩენს ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელ ხალხთა ყოფას, ვინაიდან მთელს ჩრდილოეთ კავკასიაში მობინადრეთაგან

სწორედ მათ მიიხნევს „უმთავრეს“ ხალხად. ეს გარკვეულწილად მართალიცაა: ადიღური წარმოშობის ყაბარდოელებმა გვიან შუა საუკუნეებში ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთ და ცენტრალურ ნაწილში თავისი ძალაუფლება დაამყარეს და მეზობელ ტომებსა და თემებზე გაბატონებაც შეძლეს (თოფჩიშვილი 2009: 9). ასეთი ვითარება გრძელდებოდა ს. ბურნაშევის საქართველოში მოღვაწეობის ხანაშიც (1783-1787 წწ.). ამიტომ „მთიელ ხალხთა აღწერას“ მთლიანად შეადგენს „ყაბარდოელ ხალხთა მოკლე აღწერა“. თავის მხრივ, ამ გარემოებით არის გამოწვეული, რომ მკითხველს შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება დარჩეს, თითქოს აღნიშნულ ნაშრომს ორი სათაური აქვს.

ს. ბურნაშევის ნაშრომი ერთგვარ სიახლოვეს ავლენს რუსეთში ბრიტანეთის წარმომადგენლობაში 1778-1788 წლებში მოღვაწე *ჯორჯ ელისის* 1798 წელს პარიზში ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებული მსგავსი ნაშრომის – „შავი და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ადგილების აღწერის“ შესაბამის მონაკვეთთან. *ჯ. ელისი* აღნიშნავს, რომ „ყაბარდოს ჩერქეზები (ჩვეულებრივ, ასე მოიხსენიებს იგი ყაბარდოელებს – დ. მ.) ჯერ კიდევ ყველაზე ძლევაძლიერი ხალხია კავკასიის ჩრდილოეთ ფერდობებზე. ამ უპირატესობამ მოიტანა ის, რომ მისი მეზობლები ბაძავენ მათ ყველა მანერას, ამიტომ ამ ხალხის აღწერით ჩვენ ვიძლევიტ წარმოდგენას კავკასიის ყველა სხვა ხალხის შესახებ“ (ელისი 2010: 146-147). ის საოცრად წააგავს ს. ბურნაშევის ზემოაღნიშნულ მითითებას, რომ ჩრდილო კავკასიის „სხვადასხვა ხალხები ყაბარდოელებს ბაძავენ ყველაფერში, არა მარტო ზნე-ჩვეულებებში, არამედ ცხოვრების წესშიც და სამოსშიც... ამიტომ ყაბარდოელი ხალხის აღწერით ვიძლევი წარმოდგენას კავკასიის მთებსა და მთისწინეთში მცხოვრები ყველა [ხალხის] შესახებ“. მომავალი კვლევის საქმეა, იმის დადგენა, ხომ არ შეიძლებოდა *ჯ. ელისს* თავის ნაშრომზე მუშაობისას ესარგებლა ს. ბურნაშევის ოთხი წლით ადრე გამოქვეყნებული ზემოაღნიშნული თხზულებით და არის თუ არა ეს ორი თანამედროვე ავტორის ხედვათა უბრალო დამთხვევის შედეგი.

უნდა ითქვას ასევე, რომ ყაბარდოელთა შესახებ მსჯელობისას თვალში საცემია ავტორის მხრიდან რუსული იმპერიული დამოკიდებულების გამოვლინებაც. რუსეთის არმიის მაღალსინოსანი ოფიცრისა და მოგვიანებით კურსკის გუბერნატორისა (1791 წლიდან) და იმპერატორის საბჭოს საიდუმლო მრჩეველისაგან (1797 წლიდან) (ბურნაშევი 1901: 48) ამგვარი დამოკიდებულება მეზობელი მცირე ხალხების მიმართ ჩვეულებრივი მოვლენაა. რუსეთის იმპერიის საზღვრები იმ დროისათვის უშუალოდ იყო მიბჯენილი ყაბარდოელი მთაერების სამფლობელოებს. რუსეთს უკვე განხორცილებული ჰქონდა ყირიმის ანექსია და ყაბარდოს საკითხის „საბოლოო გადაწყვეტასაც“ საიმპერატორო კარის დღის წესრიგში თავისი ადგილი ჰქონდა მიცენილი.

ყაბარდოელთა ყოფა-ცხოვრების, სოციალური მდგომარეობისა და სხვადასხვა ფენებს შორის ურთიერთ-დამოკიდებულების, ადათ-წესების, ეროვნული ხასიათისა და სხვა თავისებურებების შესახებ ს. ბურნაშევი მრავალ საგულისხმო ცნობას გვაწვდის. განსწავლული რუსი ოფიცრისა და დიპლომატის მთავარ წყაროს, როგორც თავად ამბობს, წარმოადგენს „საუკეთესო ხალხთა“ მონათხრობი. ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ რუს მოხელეს თავისი ნაშრომი შექმნილი აქვს ყაბარდოელთა ცხოვრების წესის კარგად მცოდნე პირველ პირთაგან მიღებული მონაცემების საფუძველზე. ეს გარემოება კი ნაშრომის სანდოობასა და მნიშვნელობას კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს. ამიტომ ვფიქრობ, კავკასიელ ხალხთა ეთნოლოგიის მკვლევართათვის ს. ბურნაშევის „მთიელ ხალხთა აღწერა“ შესანიშნავი და საყურადღებო წყაროა.

მთიელ ხალხთა აღწერა ***ყაბარდოელ ხალხთა მოკლე აღწერა***

მივმართე რა ყოველმხრივ ძალისხმევას, შემეცნო კავკასიის მთებში და მის ირგვლივ მცხოვრებ ყველა ხალხის წეს-ჩვეულებანი და მდგომარეობა, არ გამომიტოვებია არა-

ფერი, რასაც კი შეეძლო მოეცა ჩემთვის ცოდნა მათ შესახებ. როდესაც საუკეთესო ხალხთა განმარტებებიდან შევკრიბე სხვადასხვა ცნობები, დირსეულად მივიჩნიე, აღმეწერა ყაბარდოელები, როგორც უმთავრესნი ყველა ხალხთა შორის, რომელთაც უკავიათ კასპიისა და შავ ზღვებს შორის მთების ძირში მდებარე მიწის მთელი სივრცე.

ყაბარდოელები იყოფიან ორ შტოდ. სახელდობრ: დიდ და მცირე ყაბარდოდ. მათგან უკანასკნელი მდებარეობს მდინარე თერგის ხეობაში, ხოლო პირველი ბაქსანზე,⁴ ჩეგემსა⁵ და სხვა მდინარეებზე და ვრცელდება მდინარე ყუბანის⁶ სათავეებამდე.

ყაბარდოელებს, დაღესტნელთა გარდა, ყველა მთიელ ხალხთა შორის, აქვთ უპირატესობა; ყველა სხვა ტომი,

---

⁴ ბაქსანი (ტექსტში Бамсан) მდინარე ყაბარდოში, სათავეს იღებს იალბუჯის მთის მიდამოების მყინვარებიდან და უერთდება მდინარე მაღკას.

⁵ ჩეგემი – მდინარე ყაბარდოში, სათავეს იღებს კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთების მყინვარებიდან იალბუჯის მთის აღმოსავლეთით და ბოლოს უერთდება მდ. ბაქსანს.

⁶ ყუბანი – მდინარე ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში. სათავეს იღებს იალბუჯის მთის დასავლეთი კალთებიდან, თავიდან მიედინება ძირითადად ჩრდილოეთის მიმართულებით. თავისი დინების დაახლოებით შუა გზაზე იგი უხვევს მარცხნივ და მიედინება დასავლეთის მიმართულებით. მდ. ყუბანი ჩაედინება აზოვის ზღვაში.

როგორებიც არიან: ყუმუხები,⁷ ჩენნები,⁸ ყარაბულახები,⁹ აქსანელები,¹⁰ ანდიელები,¹¹ ოსები, აბაზები,¹² ბესლენეელები¹³ და სხვები, არა მარტო ბაძავენ მათ ზნე-ჩვეულებებში და

⁷ ყუმუხები – დაღესტნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მცხოვრები ხალხი. ჩრდილოეთ კავკასიის ყველაზე მრავალრიცხოვანი თურქულენოვანი ხალხი. 2010 წლის აღწერის მონაცემებით რუსეთის ფედერაციაში დაახლოებით ნახევარი მილიონი ყუმუხი ცხოვრობდა.

⁸ ჩენნები – ცენტალური ჩრდილო კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობა. ინგუშებთან ერთად შეადგენენ ვაინახური ჯგუფის ხალხს.

⁹ ყარაბულახები – ვაინახთა ეთნოგრაფიული/ლოკალური ჯგუფი. მკვიდრობდნენ თანამედროვე ჩენნეთისა და ინგუშეთის მთიან ზოლში, მდინარე ასასა და ფორტანგის ზემო წელზე. ძლიერ წინააღმდეგობას უწევდნენ რუსეთის იმპერიის დამკვიდრებას კავკასიაში, რის გამოც მათი დიდი ნაწილი შეეწირა ე.წ. კავკასიურ ომებს, ნაწილი გასახლებული იქნა ოსმალეთში.

¹⁰ ჩანს, იგულისხმებიან აქსანის მცირე სამთავროს მკვიდრნი. სამთავრო მდებარეობდა მდინარე აქსანის ხეობაში, ცენტრით აულ ძეველ აქსანში, თანამედროვე დაღესტნისა და ჩენნეთის საზღვართან.

¹¹ ანდიელები – დაღესტნის ერთ-ერთი მკვიდრი ეთნიკური ჯგუფი, მოსახლეობენ ძირითადად მდინარე ანდის ყოისუს ხეობაში.

¹² აბაზები – ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მკვიდრი ხალხი, აფხაზურ-ადიგური წარმოშობისა. ძალზე დახარალებდნენ რუსეთის მიერ კავკასიის ამ ნაწილის დაპყრობისას. ბოლო მონაცემებით რუსეთის ფედერაციაში ცხოვრობს 43 ათასი კაცი. მათი დიდი უმრავლესობა მკვიდრობს თანამედროვე ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.

¹³ ბესლენეელები – ადიღურ-ჩერქეზული ტომი, რომელიც ბინადრობდა ყუბანის ველზე მდინარეების, დიდ და მცირე ლაბის აუზში. სახელი მიეცათ ლეგენდარული ინალის შვილის ბესლანის სახელის მიხედვით. XVI-XVIII საუკუნეებში იმყოფებოდნენ ყირიმის სახანოს გავლენაში. მძიმე დარტყმა განიცადეს რუსეთის დაპყრობების შედეგად და მათი რაოდენობა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მკვეთრად შემცირდა. ამჟამად ყარაჩაი-ჩერქეზეთში კრასნოდარის მხარის საზღვართან მდებარეობს აული ბესლენეი, სადაც უმთავრესად სწორედ ბესლენეელები მკვიდრობენ. კრასნოდარის მხარეშიც, ბესლენეელთა ყოფილ სამკვიდო მიწაზე, არის სოფელი ბესლენეევსკაია.

ყველა ადათ-წესში, არამედ ნაწილობრივ მათზე იყვნენ დამოკიდებულნი და უხდიდნენ ხარკს. ხოლო რადგანაც ისინი ძალიან ცნობილნი არიან ამ მხარეში, მე გულმოდგინედ ვისურვე, გამეგო მათი კანონები და მათი მმართველობის წესი და ამ ყველაფრის დაწერილებითი გამოკვლევის შემდეგ დავადგინე, რომ მათ არასდროს არანაირი კანონები არ ჰქონიათ და არ აქვთ და მხოლოდ ძველთაგანვე გადმოცემულ ადათ-წესებს მისდევენ. მათი ზნეჩვეულებანი სრულიად გაფუჭებულია, ვინაიდან მათში ურთიერთდაპირისპირებანი დაძველდა და ისე ღრმად გაიდგა ფესვი, რომ მათთვის სამართლის სახელიც კი ლამის უცხოა.

დიდი ყაბარდო იყოფა სამ განშტოებად, სახელდობრ: 1. ათაუჯინო, 2. მისოსტოვო, 3. ჯანბულატოვო.¹⁴ ყველა ამ სამ შტოს თავისი წარმოშობა გამოჰყავს ერთი მთავრისაგან, სახელად კესისგან, რომელიც, როგორც ამბობენ, იყო არაბეთიდან და გახდა ყველა მთიელ ხალხთა ბატონი. ამ მთავარს ჰყავდა ორი ვაჟი. პირველს, შაომბოკზე უფროსს, ერქვა ინალი. ინალის უმცროს შვილთაგან წარმოიშვა ყაბარდოელ მთავართა ყველა ზემოაღნიშნული თაობა. მაგრამ მას ასევე ჰყავდა უფროსი ვაჟი, რომლის შესახებაც ქვემოთ იქნება საუბარი. შაომბოკისაგან კი წარმოსდგა ბესლინეელ და აბაზელ მფლობელთა გვარი. ინალს, როგორც ზემოთ ითქვა, ჰყავდა უფროსი ვაჟი, სახელად შაგენუხი. მისი შთამომავლობა ყაბარდოში განსაკუთრებულ პატივისცემაში იყო. მათგან უფროსი წარმოადგენდა

---

¹⁴ დიდი ყაბარდო განაწილებული იყო სამ დიდ სათავადო სახელს შორის: მისოსტის, ათაუჯისა და ჯანბულატის. ამ საგვარეულოების მიხედვით მიეცა სახელი დიდი ყაბარდოს ნაწილებს. დამაარსებელთა სახელები ეწოდა მთავარ აულებსაც: მაგ., ათაუჯოვო – ბაქსანის რ-ნში (ამჟ. ყაბარდო-ბაღყარეთის ავტონომიური რესპუბლიკა) – დაარსდა 1706 წელს (საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ჩამორთმეული ძველი სახელწოდება აღიდგინა 2004 წელს); მისოსტოვო – ყაბარდოს დაბლობში – 1920 წლიდან მას ეწოდება ურვანი, სოფელთან ჩამომდინარე მდინარის სახელი.

თვითმპყრობელ მფლობელთა გვარს. მაგრამ გასული საუკუნის ბოლოს მის მიმართ მოეწყო შეთქმულება სხვა თავადთა შურის გამო, რომლებიც ვერ იტანდნენ მის სიამაყეს და ეს შტო მთლიანად ამოწყვეტეს ჩვილების ჩათვლითაც კი. ჯანბულატოვის გვარისგან წარმოსდგნენ ყველა ის ჩერქეზი თავადები, რომლებიც ამჟამად იმყოფებიან რუსეთში, ალუეკოვთა და ბეკოვიჩთა სახელით.¹⁵

ამჟამად მფლობელთა რიცხვი იმდენად გამრავლდა, რომ ისინი უკვე მათთვის საკადრისი საწოვავის ნაკლებობას განიცდიან. მათ თავიდან დაწესებული შემოსავლების ცვლილებით გამოიწვიეს ყველა ის უწესრიგობა, რომელმაც რამდენიმე წლის შემდეგ ფესვები გაიდგა მათ შორის. ხოლო უწესრიგობის გავრცელების კვალდაკვალ უკვე იქამდე მივიდნენ, რომ მათი ცხოვრების მთელი საგანი მხოლოდ ძარცვისაგან შედგება. ყოველი მფლობელის პირველი წესი არის წართმევა და მოტაცება ყველაფრისა, რაც თვალში შეიძლება მოხვდეს. ამ წესს ისინი, ასე ვთქვათ, იწოვენ დედის რძესთან ერთად. ვინაიდან როგორც კი მფლობელს შეეძინება მამრობითი სქესის ჩვილი, მას აღსაზრდელად აძლევენ ვინმე უზდენს,¹⁶ რომელიც უკვე ვალდებულია აღზარდოს იგი სრულწლოვანებამდე და იყოლიოს საკუთარ კმაყოფაზე. პატარას ეს ზედამხედველი აჩვენებს მას მოხერხებულობასა და ძარცვას, ვინაიდან მისი აღზრდისათვის ჯილდო შემდეგია: როცა აღსაზრდელი დაეპუკაცდება, მაშინ მისი შენაძენი ყოველგვარი ნადავლის

---

¹⁵ რუსეთში ალუეკოვთა და ბეკოვიჩთა თავადთა საგვარეულოები (ეს უკანასკნელნი ატარებდნენ ბეკოვიჩ-ჩერქასკების გვარს) ცნობილნი იყვნენ, როგორც ყაბარდოულ-ჩერქეზული წარმომავლობის გვარები (აბრამოვიჩი 2003: 8).

¹⁶ ჩერქეზებსა და ყაბარდოელებში „უზდენი“ ჩვეულებრივ აღნიშნავდა ფეოდალური კლასის საშუალო და დაბალ ფენას, რაც დაახლოებით ჩვენებურ აზნაურთა წოდებას შეესაბამება. თუმცა ყაბარდოში უფრო გავრცელებული იყო დასახელებული სოციალური ფენის აღმნიშვნელი მეორე სახელწოდება – უორკი, რომელიც რამდენიმე სხვადასხვა ხარისხად იყოფოდა (აბრამოვიჩი 2003: 6).

ცხრა მეათედ წილს იგი აძლევს აღმზრდელს, იტოვებს რა თავისთვის ბოლო [მეათედ]ს. აღმზრდელს უწოდებენ ძიძას. მხოლოდ აქედანაც კი შეიძლება შევამჩნიოთ მათ ზნე-ჩვეულებათა მანკიერება.

რაც შეეხება მათი მმართველობის წესებს, არასდროს არავითარი კანონები მათ არ გააჩნდათ. იყვნენ რა ძალითა თუ ნებით დამორჩილებულნი ზემონახსენებ კესს, უმაღლესი მმართველობა მემკვიდრეობით რჩებოდა მის გვარში. ადრე თავადის ნება შეადგენდა მთელ კანონს, მაგრამ თავადთა გამრავლებასთან ერთად [მათმა] ნებამ დაიწყო გაყოფა. ამის შედეგად კი შეუმჩნეველად გაჩნდა საბჭოები, რომლებშიც დროთა განმავლობაში დაიწვეს უზდენტა მოწვევა, ხოლო ბოლოს ხალხს შორის მომხდარი უკმაყოფილებანი გახდა იმის მიზეზი, რომ უკვე ხალხთა უხუცესებს იწვევენ მნიშვნელოვან საბჭოებზე. საერთო საბჭოს ხმა ასრულებს კანონის მაგიერობას. მაგრამ ამ დადგენილებათა დაცვა არასდროს არის ხოლმე მყარი. ყურანზე დაფიცება არის მათი უმთავრესი ვალდებულება; მაგრამ რადგანაც მაჰმადიანური კანონი მათ შორის დიდი ხნის დამკვიდრებული არაა და მათთვის დამახასიათებელია არამდგრადობაც, ამიტომ ფიცსაც იშვიათად იცავენ ერთ წელზე მეტ ხანს. ქარაფშუტობა მათ ყოველთვის ფიცის გამტეხებად აქცევს ხოლმე. არ ვეძებ რა ძველი დროის მაგალითებს, მოვიყვან ყველა ყაბარდოელს შორის ცოტა ხნის წინ არსებულ შეთანხმებას: ჯერ ათი თვეც არ გასულა, რომ ყველა მფლობელი, უზდენტები და მთელი ხალხი საერთო ყრილობაზე ერთხმად შეთანხმდა და ფიცით განამტკიცეს, არასდროს შეეშვათ სომხები თავიანთ სახლებში. ახლა კი მფლობელები თხოვენ სომხებს, ეწვიონ მათ სოფლებს.

ვახსენე რა საერთო ყრილობა, აქვე უნდა განვმარტო მისი მნიშვნელობა. საერთო ყრილობას, ანუ საერთო საბჭოს მათთვის აქვს რაღაც სერიოზული და ძალზე ღირსეული [მნიშვნელობა], რომელიც ზედმიწევნით უნდა შესრულდეს. ყოველგვარი წინადადება, როგორც არ უნდა იყოს, მომდინარეობს მფლობელთაგან. ერთის, ორის ან ბევრის

მოსაზრების თანახმად, ასაკით უფროსი მფლობელი აუწყებს უზღენებსა და სახალხო სოფლების უხუცესებს, შეიკრიბონ დათქმულ ადგილას. როგორც კი შეიკრიბებიან, დანაწილდებიან ხარისხების მიხედვით, კერძოდ კი, მფლობელები, უზღენები და სახალხო უხუცესები, ყველა გვარი გამორჩეულად. მფლობელები შეთანხმდებიან რა რაიმე საქმეზე, სთავაზობენ თავიანთ განზრახვას უზღენებს. ისინი კი არკვევენ მის აკარგიანობას; თუმცა კი თითქმის ყოველთვის ეთანხმებიან მფლობელთა აზრს, ვინაიდან ისინი მათზე არიან დამოკიდებულნი. დათანხმებისას წარმოუდგენენ ორივე გვარის გადაწყვეტილებას სამსჯელოდ ხალხს (მათ ამ დროს უწოდებენ ქვეშევრდომებს).

უბრალო ხალხის ხმა უკვე გადაწყვეტს [გადაწყვეტილების] კანონმდებლობით მდგომარეობას. ის უფლებამოსილია მიიღოს ან უარყოს მფლობელთა წინადადება და უზღენების თანხმობა. სახალხო დადგენილება სწევს კანონის მაგივრობას. თავადები სხვა არაფერი არიან, თუ არა კანონმდებლობითი ხელისუფლების მეთვალყურენი. უზღენები კი – არსობრივად მფლობელთა ნება-სურვილების შემსრულებლები. ამავე დროს მათი მოვალეობაა, ეცადონ ხალხის დაყოლიებას მფლობელის მოსაზრებაზე.

არც ერთ თავადს ან მფლობელს არ გააჩნია უმცირესი საკუთრებაც კი. ზოგიერთ უზღენს აქვს საკუთარი [ქონება]. მოკლედ, ყველაფერი ეკუთვნის ხალხს. მაგრამ თავადის წოდება მათთვის იმდენად წმიდაა, რომ არავინ არ უნდა დაიშუროს არა მხოლოდ თავისი დანაზოგი, არამედ სიცოცხლეც კი. ძველთაგანვე ხალხის მფარველებად წოდებულ თავადებს, თითოეულს ჰყავს მეტი თუ ნაკლები თავისზე დამოკიდებულნი, რომელთაც ისინი უწოდებენ თავიანთ ქვეშევრდომებს. თავადს შეუძლია აიღოს თავისი ქვეშევრდომისაგან მთელი მისი ქონება: შეუძლია წაჰგვაროს მას მისი ყველა ტყვე¹⁷ და გაყიდოს ისინი; ბოლოს, შეუძლია

---

¹⁷ იგულისხმებიან ტყვე მონები, უმდაბლესი და უუფლებო სოციალური ჯგუფი, რომლებსაც ძირითადად ბრძოლების ან სხვა ხალხებზე თავდასხმების დროს მოიპოვებდნენ. ებარდლოში მათ უნაუტებს უწოდებდნენ.

წართვას მას ასული, ცოლი, მაგრამ მის სიცოცხლეს ვერ განაგებს. არიან ზოგიერთნი უხუცესნი ყაბარდოელი ხალხის ძირისაგან, რომელთაც თვით მფლობელებიც პატივს სცემენ, რომელთა მოსაზრებაც საერთო ყრილობაზე უფრო ანგარიშგასაწევია და უფრო ნამდვილია, ვიდრე ყველა მფლობელის ხმა. თუმცა ანგარებისმოყვარეობა არის ყველაზე უბოროტესი ავისმქმნელობის საბაბი, იმდენად რომ მფლობელები ძარცვავენ არა მარტო ჩვეულებრივ ქვეშევრდომებს; არამედ თავიანთ უხუცესებსაც კი, რომელთაც ისინი პატივს სცემენ. ამის გამო ხალხი დრტვინავდა. თავადებმა მათდამი აშკარა სიძულვილისათვის შურისსაგებად ძარცვას უმატეს; თავიდან ერთგვარად ანსხვავებდნენ ძირეულ ქვეშევრდომებსა და ტყვეებს, შემდეგ კი განურჩევლად დაიწყეს მათთვის (ქვეშევრდომებისათვის – დ.მ.) პირუტყვის, საძოვრების, ცოლებისა და შვილების წართმევა.

ამჟამად, როცა ხალხი ნახულობს მფარველობას მისი უმაღლესობის ღვთივკურთხეული სახელმწიფოს ქვეშ,¹⁸ ისინი იწყებენ გამოცოცხლებას თავიანთი უკიდურესი შევიწროებისაგან. ეს არის მთავარი მიზეზი, რაც მფლობელებს უბიძგებს, მოიგონონ სხვადასხვა საბაბი, თითქოს ისინი შევიწროებულნი არიან ხაზის მოწყობისაგან.¹⁹ სინამდვილეში კი შევიწროებად ისინი თვლიან იმას, რომ ჩვენი იარაღი მათი არაადამიანობის დამაბრკოლებელია. როცა ხალხმა დაინახა საშუალება, ეპოვნა ჩაგვრისაგან მფარ-

---

¹⁸ იგულისხმება ეკატერინე II-ის რუსეთის იმპერია.

¹⁹ რუსეთის ხელისუფლებამ ჩრდილოეთ კავკასიაში დამკვიდრებისას დაპყრობილი ტერიტორიების მიჯნაზე დაიწყო აღმოსავლეთდასავლეთ მიუღეს სიგრძეზე სამხედრო სიმაგრეთა მწყობრი სისტემის მოწყობა კავკასიელ მთიელთა თავდასხმების მოსაგერიებლად და მათ წინააღმდეგ უფრო შედეგიანი შეტევითი ბრძოლის წარმოების მიზნით. ამ სისტემას ხშირად „კავკასიის ხაზად“ მოიხსენიებდნენ. მისი ხელმძღვანელობა ეკისრებოდა კავკასიის ხაზის სარდალს. კავკასიელ მთიელთა დიდი ნაწილი რუსეთის ამ დონისძიებას, რასაკვირველია, მტრულად შეხვდა.

ველობა, გამხნევედა. მფლობელები კი თავის მხრივ ცდილობენ შური იძიონ მათზე. ამასობაში ურთიერთ შუღლი და სიძულვილი იზრდება. უკიდურესად დაჩაგრულ ხალხთაგან ბევრი თავშესაფარსა და მფარველობას ეძებდა ჩვენი იარაღის ძალით და დასახლდა ხაზის იქით.²⁰ მაგრამ უცნობი მიზეზებით, მათ უბრუნებდნენ მფლობელებს. ამის შემდეგ მფლობელთა შურისგება უკიდურეს ტანჯვამდე გაიზარდა. ხალხი სასოწარკვეთილებაში ჩავადრა და დაკარგა მათდამი ყოველგვარი ნდობა, ისე რომ კინალამ გაწყდა ჯაჭვი, რომელიც ჩვენს მფარველობას აკავშირებდა ხალხის ჩვენდამი სასოებაზე. ეს ყველაფერი თუმცა აღკვეთილი და გამოსწორებულია, მაგრამ ყველა ამ ფენის მდგომარების უკიდურესობა, ითხოვს განსაკუთრებულ მზრუნველობას, რომ მიეცეთ მათ ზოგადად მმართველობისა და მათ შორის ურთიერთკავშირის გარკვეული წესი. ვინაიდან მდგომარეობა, რომელშიც ისინი იმყოფებიან, არ შეიძლება შენარჩუნდეს და ის ან უნდა შეიცვალოს უკეთესობისაკენ, ან დასრულდეს ყაბარდოელი ხალხის სრულ დაშლამდე. მაგრამ მე ვიმედოვნებ, რომ ღმერთი აკურთხებს შუამავლის შრომას, რომელიც ცდილობს მოაქციოს ეს მამაცი ხალხი ჩვენი უბრძნესი თვითმპყრობელის დიდსულოვნების შესაბამისად.²¹

სანამ ყაბარდოელთა ზნე-ჩვეულებანი გაირყვნებოდა, ბევრ რამეში ისინი მიაგავდნენ ძველ ლაკედემონს, რისი ნაშთებიც [მათში] ისევ შესამჩნევია; რაინდობა თითოეულის

---

²⁰ იგულისხმება რუსეთის ხელისუფლების მიერ მოწყობილი ზემონახსენები თავდაცვითი ზღუდის – კავკასიის ხაზის ჩრდილოეთით, ანუ რუსეთის იმპერიის კონტროლირებად მიწა-წყალზე გადასახლება.

²¹ იგულისხმება ყაბარდოელთა მოქცევა რუსეთის იმპერატორ ეკატერინე მეორის ქვეშევრდომობაში, ხოლო „შუამავალში“ უნდა წარმოვიდგინოთ იმ დროს რუსეთის სამხედრო კოლეგიის პრეზიდენტი და იმპერატრიცა ეკატერინეს ფავორიტი, გენერალ-ფელდმარშალი გრიგოლ პოტიომკინი, რომელსაც ყირიმისა და კავკასიის მიმართულებით რუსეთის იმპერიის განერცობის საქმის წარმართვა ჰქონდა დავალებული.

დიდების საგანია, არც ფუფუნება შეპარულა ჯერ კიდევ ამ ხალხის გულებში. ოქროსა და ვერცხლს ისინი არაფრად აგდებენ, ან კიდევ უმნიშვნელოდ მიაჩნიათ. ამის საპირისპიროდ მათთვის ძვირფასია ყოველგვარი საომარი აღჭურვილობა და იარაღი. მათი საკვები ყველგან ერთგვაროვანია და თუ იგი არ გაჩნიათ, [მშვიდრები არ რჩებიან, რადგან] ისევე როგორც სპარტელებს, მათაც აქვთ საერთო სუფრები. ასევე მათ მსგავსად თითოეული ოჯახი დიდი ბაბუიდან ბოლო თაობამდე ცხოვრობს განუყოფლად და საკვებსაც საერთო ქვაბიდან მიირთმევენ. სწორედ ამის გამო ხალხი აქ არ ამბობს ხოლმე, რამდენი ოჯახი ან კომლია, არამედ – რამდენი ქვაბია.

ჩვილის დაბადებისას მას არ ნთქავენ წყალში, არამედ ყოველგვარი მზრუნველობის გარეშე ტოვებენ ჰაერზე ერთი დღეღამით, ერთი წლის შესრულების შემდეგ მას აწოდებენ იარაღსა და რაიმე თიხის [ნივთს] და თუ ის აიღებს პირველს, მამა და მთელი ოჯახი ზეიმობს. აღზრდისას მათ აჩვენებენ, იყოს მამაცი, მხნე, სწრაფი და მოხერხებული. შვიდი წლის შესრულების შემდეგ ასწავლიან ცხენზე ჯდომას, ისრისა და თოფის სროლას. ზემოთ უკვე ვთქვით, რომ მამები თავის შვილებს სხეებს აძლევენ აღსაზრდელად, რათა ამის საშუალებით არ დაუშვან, რომ ბავშვებმა იგემონ ნეტარება და აღერსი, რასაც მშობლის სითბო ხანდახან უნებურად უშვებს ხოლმე. დავაჟკაცებული მამისეულ სახლში ბრუნდება. ორივე სქესის ახალგაზრდებს ერთმანეთის მონახულება თავისუფლად შეუძლიათ. დღესასწაულის დღეებში იმართება ცეკვა-თამაშები, სადაც ისინი ერთმანეთს ეცნობიან. დაქორწინებისას სასიძომ საცოლისათვის უნდა გადაიხადოს ყალიძი, ანუ გამოსასყიდი სარაინდო აღჭურვილობით, როგორიცაა სამკლავე ჯაეშანი, თოფი და მსგავსი ნივთები. უკვე დაქორწინებულნი ვალდებულნი არიან ძალიან ფარულად და ასე ვთქვათ, საიდუმლოდ ჰქონდეთ მეუღლეობრივი ურთიერთობა. მათ ჩვეულებათა მსგავსება სპარტელებთან ახლოა ყველაფერში, თვით მანკიერ ჩვეულებებთანაც კი. ვინაიდან მათში, ისევე როგორც ლაკედემონში, დასაშვებია მოპარვა, ოღონდ ქურდობისას წაშლილი უნდა იყოს ყოველგვარი კვალი,

მსგავსად იმ სპარტელისა, რომელმაც უხმოდ მისცა მელას ნება, მისთვის მუცელი გამოელრღნა. ყველა ჩერქესი თანახმაა, რომ უკეთესია მოკვდეს, ვიდრე იყოს მხილებული. ასეთი ნადავლის მოპოვებით გამორჩეულნი, რომელთა კვალიც ყოველთვის დაფარულია, განსაკუთრებულად სახელოვანნი არიან. ბოლოს, მოხუცებულობა მათ შორის ისეთია, როგორც იყო სპარტელებთან – უკიდურეს პატივისცემაში და ვერც ერთი ახალგაზრდა კაცი მოხუცის წინაშე უმცირესი არათავაზიანობის გამოხენასაც კი ვერ გაბუდავს.

აქამდე ვმსჯელობდი ყაბარდოელთა და ლაკედემონელთა შორის ჩვეულებათა მსგავსების შესახებ. ახლა კი უნდა განვმარტო მათი თვისებებისა და აზროვნების სრული განსხვავებულობა: ვინაიდან რამდენადაც მტკიცე იყო ხალხი სპარტაში, იმდენად არამგრადნი, ქარაფშუტები და ევრაგნი არიან ყაბარდოში, ოღონდ - თავისუფლების უსაზღვროდ მოყვარულნი. როგორც ერთმა მფლობელმა, სახელად ხამურზამ თქვა, ის თავის ქოხს არ გაცვლის საუკეთესო და დიდებულ სახლზე ევროპაში. დიდ სახლებში, ამბობდა იგი, კედლები გაწკრივებულია, მაგრამ გული დაბორკილია და თითქოს აზრებიც და გულიც სახლთან ერთადაა აკეპული. ჩვენ კი თავისუფლების ჰაერს ვსუნთქავთ და მე იოლად გადამაქვს ჩემი ქოხი იმ მიწის მთელ სივრცეში, რომლის ბატონ-პატრონიც ჩვენი ხალხია. ასე ფიქრობს მათ შორის ყველა.

საესებით დამაჯერებელია ის საერთო დასკვნა, რომ არამდგრადობა ამ ხალხს შეეპარა მას შემდეგ, რაც ისინი მაჰმადიანნი გახდნენ, ვინაიდან ამ სარწმუნოების სუსტი აღმსარებლობა შეიძლება იყოს მათი ევრაგობის მიზეზი. მანამდე ისინი ქრისტიანები იყვნენ. ბევრი დღემდეც კი ინარჩუნებს ქრისტიანულ წესებს, სრული ღვთისმოსაობით აღიარებს ზოგიერთ [ქრისტიანულ] დღესასწაულს. არის ერთი ადგილი ყაბარდოს საზღვრებში, სახელად თათარტუპი, სადაც ადრე, რა თქმა უნდა, იყო ქრისტიანული წესით აკეპული ღვთის ტაძარი, რომელიც დროისა და გარემო-

ებათა გამო დაინგრა და ამჟამად მხოლოდ ნანგრევებს წარმოადგენს;²² ამ ტაძრის მიმართ ისინი ინარჩუნებენ ისეთ დიდ ღვთისმოსაობას, რომ ერთმანეთის მიმართ განსაკუთრებული ვალდებულებებისას მასზე ფიცს დებენ, და უკვე არასდროს ამ ფიცს აღარ გადადიან.²³ თათარტუპთან თავშესაფრის მაძიებელი ყოველი დევნილი და დაჩაგრული იმ ადგილამდე თუ მიაღწევს, უვნებელი რჩება. უკლებლივ ყველა ამბობს, რომ კავკასიის მთებში არის ადგილები, სადაც ჩანს ყოფილი ეკლესიების ნაშთები და სხვებს შორის არის ერთი, ჯერ კიდევ მთელი, სადაც დღემდე ინახავენ საეკლესიო წიგნებს და სადაც [ადგილობრივი] მცხოვრებნი არავის უშვებენ, როგორც ყველაზე წმიდა ადგილას, სადაც ჩვეულებრივ მოკვდავთა შესვლა არ შეიძლება. ღვთის სიტყვის ქადაგება ამჟამად კვლავ ვრცელდება და ბევრი ოსი იღებს ნათლობას. ამიტომ მცოდნე

---

²² თათარტუპი – ყაბარდოულ და სხვა მეზობელ კავკასიელთა წარმართობის დროინდელი წმიდა ადგილი მდ. თერგის პირას (თანამედროვე ჩრდილოეთ ოსეთის ავტ. რესპუბლიკის ფარგლებში), სადაც შემდეგ აღმოცენდა შუა საუკუნეების ქალაქი. მონღოლთა ბატონობის ხანაში ეს ქალაქი მონღოლებმა თავიანთ საყრდენად აქციეს. ამ დროიდან შეერქვა მას თათარტუპი – თათრების საღვთო. ეს უნდა იყოს ისტორიული ზემო ჯუღლათი, რუსული წყაროების დედიაკოვი (კუზნეცოვი 2003: 32). მეწეთების გარდა, თათარტუპში დასტურდება თავის დროზე სამი ქრისტიანული ტაძრის არსებობაც (კუზნეცოვი 2003: 122-146).

²³ მეგობრებსა და თანატომელებს შორის უთანხმოების, სიტყვის გატეხის ან დავის შემთხვევაში ისინი მიდიოდნენ თათარტუპში, დგებოდნენ ერთმანეთის პირისპირ, ისარს სხვადასხვა ბოლოში ჩააქვდნენ ხელს და პირობას დებდნენ, რომ ძველ წყენას დაივიწყებდნენ და მომავალში ერთმანეთთან უთანხმოება აღარ ექნებოდათ. შემდეგ ისარს შუაზე ტეხდნენ და გადატეხილი ისრის თავ-თავისი ნახევარი ორივე მხარეს თან მიჰქონდა შერიგების პირობის ნიშნად. ამ რიტუალს ერქვა ჯუღლათი/ეუღლათი და მისი დარღვევა დაუშვებელი იყო. სიტყვები: „დე ვიყო თათარტუპში მრავალჯერ“ ყაბარდოელებში მყარი სიტყვის მიცემისა და მტკიცე დაფიცების გამომხატველი იყო (ნომგოვი 1994: 63). რიტუალისა და თათარტუპის ადგილას მდებარე ძველი პუნქტის სახელწოდებათა ამგვარი თანხვედრაც თავისთავად მრავლისმეტყველია.

და წოდების შესაბამისი მღვდლები რომ ყოფილიყვნენ, თავიანთი თავმდაბლობითა და გამჭრიახობით მთებში გაფანტულ ყველა ხალხს უეჭველად მოჰყვნდნენ მადლის ნათელს.

აღვწერ რა მოკლედ ყაბარდოელ მფლობელთა გვარის წარმოშობას, მათ ზნე-ჩვეულებებს, მმართველობის წესს და მთელი ხალხის მდგომარეობას, შევეხები მათ ადათ-წესებსა და ცხოვრების წესსაც. ძველი დროიდან დღემდე მფლობელები უზღვენებთან და ხალხთან უბრალოდ და ერთნაირად ურთიერთობენ. უფროსი და ყველაზე მდიდარი მფლობელიც თითქმის ქოხში ცხოვრობს. მათი საკვები შედგება წყალში მოხარშული მცირეოდენი ფეტვისა და ერთი ნაჭერი შემწვარი ან მოხარშული ცხვრის ხორცისაგან. ყაბარდოელი მფლობელების საკვების მომზადების ცქერისას ხანდახან მახსენდებოდა ბერძენ მეფეთა ცხოვრება ტროასთან²⁴. მათ შორის ხშირად ხდება ჩხუბი ცხვრის ხორცის ნაჭრისათვის, მსგავსად აგამემნონსა და აქილეუსს შორის, რომელიც პოეტურად დაამშვენა ჰომეროსის კალამმა.²⁵ მათი სასმელი არის ჩვეულებრივ ბოზა²⁶ და მდიდრებისათვის – ძალზე ცუდად დაყენებული თაფლი.²⁷

---

²⁴ იგულისხმება ძველ ბერძენთა მიერ ტროას გარემოცვა, რომელიც, გადმოცემით, ათი წელი გრძელდებოდა. ტროას ომში ბერძენთა ლაშქარს ბერძნული მხარეებისა და ქალაქების მმართველები, ე. წ. მეფეები ხელმძღვანელობდნენ.

²⁵ უეჭველია, ავტორს მხედველობაში აქვს ჰომეროსის ცნობილი პოემა „ილიადა“.

²⁶ ბოზა (//ბუზა) წარმოადგენს ალკოჰოლის მცირე (4-6%) შემცველობის მომჟავო-მოტკბო გემოს მქონე ფერმენტირებულ სასმელს. ბოზას აყენებდნენ ხორბლის, ფეტვის ან სიმინდისაგან. არსებობს მისი დამზადების სხვადასხვაგვარი მეთოდი. ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელები ბოზას უმეტესად გამომცხვარი პურისგან აყენებდნენ (ბროკჰაუზი 1891: 857).

²⁷ თაფლის სასმელის ნაირსახეობა (Ставленный мёд), რომელიც მზადდებოდა დაახლოებით ორი მესამედი თაფლისა და ერთი მესამედი კენკროვანის წვეწის შენარევისაგან. დუდილის დასრულების შემდეგ კარგი ხარისხის სასმელის მისაღებად, შეფისულ

მე უკვე ვთქვი, რომ მფლობელს არ გააჩნია რა საკუთარი არაფერი, მთელი სანოვაგე აქვს ქვეშევრდომთაგან და სარგებლობს რა ამ უფლებით, ანაზღაურების გარეშე იღებს ყველაფერს, შესაბამისად – საკვებსაც. მაგრამ თავის მხრივ, მფლობელმაც არაფერზე არ უნდა უთხრას უარი ქვეშევრდომს. თუკი ვინმე გამვლელი დაინახავს სადილად მჯდომ მფლობელს, მას შეუძლია შევიდეს მფლობელთან და მასთან ერთად მიირთვას მომზადებული საკვები. თუკი უზღვნი დაუნახავს მფლობელს ფულს, კარგ სამოსს ან ქუდს, რომელიც მას მოეწონება, მფლობელს უარის თქმა არ შეუძლია. ეს, ერთი შეხედვით, მთლიანობაში თითქოს ერთგვარ თანასწორობად შეიძლება მოჩანდეს ან უკეთ რომ ვთქვათ, ანაზღაურებად იმ სიმძიმისათვის, რასაც მფლობელი ხალხს აყენებს, მაგრამ გულუხეობა არ არის ყველასთვის დამახასიათებელი ნიჭი. სიძუნწე სუსტების გულში ყოველთვის პროულობს ადგილს და ანგარებისმოყვარეობასაც არ აქვს საზღვრები. იმ მოტივით, რომ თითქოს გაკოტრებას უფრთხიან, მფლობელნი იმდენად ძალიან საძაგლად დადიან, რომ მათი და უზღვნების ერთად შემხედვარეს, ტანისამოსის მიხედვით მფლობელი შეიძლება მიიღო უზღვნად, ხოლო ეს უკანასკნელი – მდაბიოდ.

სადღესასწაულო დღეებში ისინი (ყაბარდოელები – დ. მ.) იკრიბებიან სასაუბროდ, ახალგაზრდობა ერთობა ცეკვებით. მათი მუსიკა[ლური საკრავები] შედგება ორი ან სამი ცალი სამნახვრეტიანი გრძელი დუდუკისაგან და ერთი ბალაიკისაგან. მათი ცეკვები ჩვეულებრივი აზიური ყაიღისაა. მაგრამ არის მასში თავისებური სხარტი მოძრაობანი. ყოველ ჯერზე, როცა ქორწილია, სადაც იგი იმართება, იმ სოფლის ყველა მცხოვრები იკრიბება და იქ ისინი იყენებენ

კასრებში ჩასხმული, იგი 15-20 წლის განმავლობაში უნდა შენახულიყო მიწაში ჩაფლულ მღვთმარეობაში. მინიმალური დროით (5-7 წელი) შენახული თაფლის სასმელი არ მიიჩნეოდა ხარისხიანად (პოხლებნიკი 2002). შესაძლებელია, ყაბარდოული თაფლის სასმელი ავტორს შენახვის დროის უკმარობის გამო დაეწუნებინა.

მთელ მოკაზმულობას, რაც კი გააჩნიათ. უცოლოები ეწეობიან მთელ თავიანთ ადჭურვილობაში, ქალიშვილები – საუკეთესო კაბებში, ახალგაზრდები ავლენენ მთელ თავიანთ რაინდულ სიმარდეს. მოხერხებულობაში გამორჩეული იმსახურებს მოხუცებისაგან ქებას და უფლება აქვს იცეკვოს იმ გოგონასთან, ვისთანაც ისურვებს, რისი უფლებაც არ აქვს მოუხერხებელს. ზეიმის დასრულების შემდეგ იშლებიან საკუთარ სახლებში და თან მიჰყავთ საპატარძლო ან პატარძალი, და სიძე ისე მიპარვით უნდა შევიდეს მასთან, რომ, რა თქმა უნდა, არავინ არ უნდა შეამჩნიოს, თორემ თავს დაიტეხს დიდ უპატიობას და თავის ცოლსაც დიდ სირცხვილს მოაწევს.

ქალიშვილების აღზრდაში ღირშესანიშნავი არაფერია. ყველა დედა, რომელი წოდებისაც არ უნდა იყოს იგი, თავის ასულს აღსაზრდელად გადასცემს სხვის ხელში. შვიდი წლის შესრულებისას ქალიშვილს უკერავენ ტყავის სამოსს. ამის გამო მათ ყოველთვის ძალზე მოხდენილი სხეული აქვთ. როცა მოზრდას იწყებენ, მათ ასწავლიან ოქროთი ქსოვას და უბრალო აბრეშუმით კერვას, მოსართავი ღენტების ქსოვას, კაბების კერვას და ეს [ნახელავი] უკვე დაქორწინებისას მათ და მათ ქმრებს ადგებათ მოკაზმულობად. ქალიშვილები დაქორწინებულებისაგან სამოსით არ განსხვავდებიან და მათ მხოლოდ თავსაბურავი განასხვავებს, ვინაიდან ქალიშვილები ატარებენ ქუდს გათხოვების შემდეგაც და ვიდრე არ იმშობიარებს, ის არ უნდა მოიხადოს. ხოლო პირველი შვილის დაბადების შემდეგ, როცა მამამთილი პირველად ნახავს თავის ვაჟსა და რძალს, რძალს მოხდის ქუდს, ხოლო ვაჟს ჩუქნის სახლს, პირუტყვს და ვისაც რა შესაძლებლობა აქვს, [იმას].

მამის, ქმრის, ან ახლო ნათესავის სიკედილის გამო დედაკაცმა უნდა დაიკაწროს სახე და მკერდი, სანამ ჭრილობებიდან სისხლი არ დაედინება და რაც უფრო დაისისხლიანებს თავს, მით უფრო გამოავლენს თავის ერთგულებას. მამაკაცებმა უნდა ირტყან თავზე მათრახი იმდენად, რომ შუბლი, რასაკვირველია, უნდა ჰქონდეთ დაღურჯებული. მაგრამ ამ ბარბაროსობამ რამდენიმე წელია იწყო

კლება ან იმის გამო, რომ მათ იგრძნეს ამ ჩვევის უაზრობა, ან – შეამცირეს ნათესაობისადმი სიყვარული.

აი, ყველაფერი, რისი შეგროვებაც შეეძელი ამ განსხვავებული ხალხის შესახებ. მათი მეზობელი ჩენები, აბაზები და სხვა ხალხები, გარდა ყუმუხებისა, რომლებთაც თავიანთი გენეალოგია გამოჰყავთ მოზარელი უნგრელებისაგან²⁸ და თავისი მოდგმის წარმოშობის შესახებ არავითარი სხვა ცნობა არ გააჩნიათ, როგორც ყარაყალპაკები,²⁹

---

²⁸ ტექსტისეული „от Венгров из Мозари“ შეიძლება გაგებულ იქნას როგორც „მოზარელი უნგრელებისაგან“, ასევე – „უნგრელებისაგან მოზარიდან“. „მოზარ“-ში, ჩანს, იგულისხმება შუა საუკუნეების ქალაქი მაჯარი, გაშენებული ჩრდილოეთ კავკასიის დაბლობზე, მდ. კუმას ნაპირას, დღევანდელ სტავროპოლის მხარეში. მაჯარი თავის დროზე უნდა ყოფილიყო ხაზართა სახაკანოს ქალაქი, თუმცა დიდად განვითარდა XIII-XIV საუკუნეებში, როცა წარმოადგენდა ოქროს ურდოს ქალაქს, სადაც მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები კვეთდა ერთმანეთს. გადმოცემის მიხედვით, მაჯარიდან წამოსულებად მიიჩნდათ თავიანთი წინაპრები ზოგიერთ სხვა ჩრდილოკავკასიელ ტომთა მსგავსად ყუმუხთა ნაწილსაც. ასევე XIII საუკუნის უნგრელი მემაციანის, შიმონ კესელის ლათინურ ენაზე შესრულებულ ნაშრომში „უნგრელთა საქმენი“ (ესტა უნგარორუმ) შესული ერთი ლეგენდის თანახმად, უნგრელების მამამთავარი იყო მეოტიდის ტბის (აზოვის ზღვა) მახლობლად მცხოვრები მაჯარი. ზოგიერთი მოსაზრებით, ეთნარქ მაჯორის, ქალაქ მაჯარისა და უნგრელთა ძველი თვითსახელწოდების - მადიარების სახელები მჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს.

²⁹ სავარუდოდ, მექანიკური შეცდომაა და აქაც, როგორც ტექსტის დასაწეისში, უნდა ეწეროს „ყარაბულახები“ (რუსულ ენაზე ამ ხალხთა დასახელების ელერადობა კიდევ უფრო მსგავსია – შდრ. Карабулаки და Каракалпаки), ვინაიდან ყარაყალპაკები მკვიდრობენ შუა აზიაში, ძირითადად კი უზბეკეთში შემავალ ყარაყალპაკეთის რესპუბლიკაში.

პატარები,³⁰ ანდიელები, ათაგელები,³¹ გრებენგუკოვები,³² ინგუშები,³³ ოსები,³⁴ დიგორელები³⁵ და ასამდე სხვა ხალხი ყაბარდოელებს ბაძავენ ყველაფერში, არა მარტო ზნე-ჩვეულებებში, არამედ ცხოვრების წესშიც და სამოსშიც. ხოლო რამდენადაც იმ ხალხთაგან ჩენებსა და ყუმუხებს [გარდა] არავინ შეადგენს პირდაპირ ერს, თუმცა თითოეულ სოფელს გააჩნია თავისი მფლობელი, თავისი მმართველობა ერთგვარი მცირე განსხვავებებით, ამიტომ ბევრ რამეში მათ შესახებ დაწვრილებით ცნობები ნაკლებ მნიშვნელოვნად მომჩვენა. მაგრამ საერთოა [მათი] ზნე-ჩვეულებათა საფუძველი და ერთნაირია ცხოვრების წესი, ამიტომ ყაბარდოელი ხალხის აღწერით ვიდრე ვწარმოადგენას კავკასიის მთებსა და მთისწინეთში მცხოვრები ყველა [ხალხის] შესახებ.

---

³⁰ რომელ ეთნიკურ ჯგუფზეა საუბარი, ვერ დავადგინეთ.

³¹ ათაგელები - ერთ-ერთი ჩენური ტომი. სახელი ეწოდათ მათი მთავარი აულის, ათაგის მიხედვით. ამჟამად ჩენეთის ავტ. რესპუბლიკაში არის სოფლები ძველი ათაგი და ახალი ათაგი. ათაგელები შეუპოვარ წინააღმდეგობას უწევდნენ რუსეთის იმპერიის ჯარებს, რამაც მრავალი ათაგელის სიცოცხლე შეიწირა.

³² რომელ ხალხს გულისხმობს ავტორი, გაურკვეველია.

³³ ტექსტში ტერია „Нигушевцы“, რაც უთუოდ კორექტურული შეცდომაა (ადგილები შეცვლილი აქვს პირველ და მეორე ასოს) და უნდა იყოს „Ингушевцы“, რაც „ინგუშებს“ შეესაბამება.

³⁴ როგორც ჩანს, აქ ოსებში იგულისხმებიან მხოლოდ ირონელები – ოსებით დასახლებული ოთხი ხეობიდან სამის – ქურთაულის, ალაგირისა და თაგაურის ხეობათა მკვიდრნი, ვინაიდან მათ შემდეგ ცალკე არიან დასახლებულნი დიგორელები. ირონელები საუბრობენ ოსური ენის ირონულ დიალექტზე. როგორც ჩანს, ს. ბურნაშევი დიგორელებს ოსებად არ მიიხსენებს.

³⁵ დიგორელები ოსი ხალხის ეთნოგრაფიულ ჯგუფს/ლოკალურ ერთეულს წარმოადგენენ და მეტყველებენ ოსური ენის დიგორულ დიალექტზე. ისინი საკუთარ თავს, დანარჩენი ოსების, ირონელებისაგან განსხვავებით, დიგორონებს ანუ დიგორელებს უწოდებენ. დიგორელების საცხოვრისი ცენტრალურ ჩრდილოეთ კავკასიის მთებში ოსებით დასახლებული ხეობებიდან ყველაზე დასავლეთით, ყაბარდოს საზღვარზე მდებარე დიგორის ხეობაა.

დამოწმებული ლიტერატურა

თოფჩიშვილი 2009 – რ. თოფჩიშვილი, კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია: ეთნიკური ისტორია, ეთნიკური კულტურა (ხალექციო კურსი), თბ., 2009.

მერკვილაძე 2016 – დ. მერკვილაძე, სტეფანე ბურნაშევი და მისი ნაშრომი „საქართველოს სურათი ანუ ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერა“, ქართული წყაროთმცოდნეობა, XVII-XVIII, თბ. 2015-2016.

აბრამოვიჩი 2003 – А. Абрамович, Очерк сословного строя в горских обществах Терской и Кубанской областей, «Генеалогия Северного Кавказа», Историко–генеалогический научно-реферативный независимый журнал №7, Нальчик-Москва, 2003.

ბურნაშევი 1793ა – С. Бурнашев, Картина Грузии или описание политическаго состоянія Царствъ Карталинскаго и Кахетинскаго. Сдѣланное пребывающимъ при Его Высочествѣ царѣ Карталинскомъ и Кахетинскомъ Иракліи Темуразовичѣ полковникомъ и кавалеромъ Бурнашевымъ, Курск, 1793.

ბურნაშევი 1793ბ – С. Бурнашев, Описание областей Адербижанскихъ в Персіи и ихъ политическаго состоянія, Курск, 1793.

ბურნაშევი 1794 – С. Бурнашев, Описание горскихъ народов, Курск, 1794.

ბურნაშევი 1901 – Новые Матеріалы для жизнеописанія и дѣятельности С. Д. Бурнашева, бывшаго въ Грузіи съ 1783 по 1787 г. Собралъ и издалъ съ приложеніемъ картъ, портретовъ и факсимиле С. Н. Бурнашевъ, под редакціей профессора А. А. Цагарели, С.-Петербургъ, 1901.

ელისი 2010 – Джордж Эллис, Описание местностей между Чернымъ и Каспійскимъ морями, წიგნბო: Кавказ: европейские дневники XIII-XVIII веков, Нальчик, 2010.

კუზნეცოვი 2003 – Кузнецов В. А., Эльховские ворота в X-XV вв., Владикавказ, 2003.

ბომბოვი 1994 – Ш. Б. Ногмов, История адыгейского народа, составленная по преданиям кабардинцев, Нальчик, Эльбрус, 1994.

პოსტეზნიკი 2002 – Мёды питные, https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_culinary/1341/%D0%BC%D1%91%D0%B4%D1%8B

ბროკჰაუზი 1891 – Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. IVA (8), СПб., 1891.

Stephen Burnashev's work "Description of Mountain Peoples"

Representative of the Russian Empire on Kartli-Kakheti and Imereti Kings' courts the Russian army Colonel S. Burnashev created three descriptive works about the Caucasus. One of them is the "Description of mountain peoples".

The mentioned work S. Burnashev published in 1794 in Kursk, where later he had been appointed as a governor. According to the author, on the example of Kabardian people he shows life of the whole North Caucasian peoples, because he considered them as the "most important" people among the inhabitants of the North Caucasus. Therefore, the work completely consists of the "Description of the Kabardian people".

S. Burnashev's work "Description of mountain peoples" is entirely ethnographic. The author gives many important information about customs, national character, social situation and other peculiarities of Kabardian people's life. For the researchers of ethnology of Caucasian peoples the "Description of the mountainous peoples" of Burnashev is notable and remarkable source. In the present article the Georgian translation of "Description of mountain peoples" with relevant explanations is published for the first time.